

Волков Олександр Олександрович,
начальник сектору аналітичної роботи
Головного слідчого управління
Національної поліції України, кандидат
юридичних наук

ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В РАЗІ ВИЯВЛЕННЯ ПРИЧЕТНОСТІ ДО ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

Використання поліграфа у процесі розслідування воєнних злочинів, вчинених військовими Російської Федерації під час агресії проти України, є актуальним та дозволяє підвищити ефективність виявлення причетності підозрюваних до злочинної діяльності. Поліграф є інструментом, що надає можливість аналізувати реакції підозрюваних на запитання, що стосуються їх участі у злочинах проти цивільного населення, ідентифікуючи можливі випадки неправдивих відповідей. Це є особливо важливим у розслідуваннях, де брак прямих доказів ускладнює процес визначення причетності.

Окрім цього, поліграф дозволяє суттєво скоротити час, необхідний для первинного відбору підозрюваних, спрямовуючи зусилля правоохоронців на осіб, які демонструють аномальні реакції під час тестування. Це дає змогу більш ефективно використовувати ресурси розслідування, зосереджуючи увагу на детальному дослідженні обставин тих, хто потенційно причетний до таких злочинів.

Незважаючи на актуальність необхідності застосування поліграфа необхідно коротко зупинитися на розгляді правової позиції судових органів, а саме колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду України (далі - ККС ВСУ) які зазначали, що поліграф не може використовуватися для підтвердження правдивості показань. Колегія судів зазначила, що кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) не передбачає можливості перевірки правдивості показань особи на поліграфі (постанова 13.03.2024 № 760/23990/17) [1].

Цю позицію, також підтверджено у постанові ККС ВСУ від 26.03.2024 за № 679/199/21 повторно зазначивши, що чинним законодавством не передбачено перевірку показань із застосуванням поліграфу та використання отриманих даних як доказу.

Відповідно до частини другої статті 84 (Докази) КПК України Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів [2].

Однак національне законодавство України не стоїть на місці та перебуває в постійному генезисі. Так, в жовтні 2024 року частину 2 статті 99 (Документи) КПК України доповнено підпунктом п'ятим в якому надано роз'яснення, що під документами у кримінальному провадженні, що можуть бути визнаними як докази можуть бути довідки, висновки та інші документи спеціалістів [3].

Цим же самим Законом внесено зміни до статті 71 (Спеціаліст) КПК України де частину четверту доповнено пунктом 9, яким передбачено що спеціаліст має право надавати довідки, висновки з питань, що належать до сфери його знань. Нажаль цими змінами також не передбачено надання довідок та висновків спеціаліста за результатами опитування особи з використання поліграфа.

Єдиним, що залишає правове поле щодо використання поліграфа під час досудового розслідування в розумінні підпункту п'ятого частини статті 99 (Документи) КПК України є «інші документи спеціаліста».

Документ, що може мати доказове значення в нашому контексті це довідка за результатами опитування учасника кримінального провадження з використанням поліграфа повинна бути підготовлена спеціалістом у розумінні частини першої статті 71 (Спеціаліст) КПК України, тобто особою яка володіє спеціальними знаннями та навичками.

Спеціалістом із проведення опитування з використанням поліграфа в Національній поліції України визнається службова особа, яка пройшла відповідну підготовку за напрямом проведення психофізіологічних досліджень з використанням поліграфа, отримала відповідний сертифікат і функціональними обов'язками якої передбачено проведення опитувань [4].

Визначившись з правовою основою необхідно також зазначити, що захист прав людини під час застосування поліграфа є важливим аспектом етики криміналістики, оскільки психологічний тиск може викликати емоційне виснаження та порушення психічного стану. Етичні стандарти вимагають, щоб поліграф використовувався тільки за згодою особи, а результати оброблялися конфіденційно та виключно з дотриманням правових процедур. Крім того, необхідно враховувати, що психологічний стан підозрюваного, а в нашому контексті це

особа яка може бути причетною до воєнних злочинів, може впливати на результати такого опитування, тому важливо проводити тестування в умовах, які мінімізують стрес і забезпечують етичність процедури.

При проведенні опитування із застосуванням поліграфа важливо правильно складати питання, що дозволяють виявити інформацію про причетність до воєнних злочинів. Поліграфолог повинен підготувати ряд питань, що стосуються конкретних дій, ситуацій або місць, пов'язаних зі злочином, які можуть викликати психофізіологічну реакцію у підозрюваного. Наприклад, питання можуть стосуватися прямої участі в бойових діях, виконання певних наказів, пов'язаних з військовими злочинами, або знання про конкретні факти, що свідчать про скоєння воєнних злочинів. Важливою є також перевірка реакцій на «нейтральні» питання, щоб порівняти їх із реакціями на запитання щодо злочину.

Складання таких питань вимагає глибокого розуміння обставин справи, щоб уникнути помилок і підвищити точність результатів. Поліграфолог повинен брати до уваги можливість психологічного захисту або маніпуляцій з боку підозрюваного, тому важливо, щоб запитання були сформульовані чітко і без подвійного сенсу. Ціль таких питань – збудити психологічну реакцію у підозрюваного, якщо він має приховану інформацію, пов'язану зі злочином. Це дозволяє слідчим звужити коло обставин, які потребують подальшого розслідування.

Особи, підозрювані у вчиненні воєнних злочинів, можуть мати специфічний психологічний стан, обумовлений стресом бойових дій, посттравматичним синдромом або почуттям провини, що робить опитування з використанням поліграфа особливо складним. Важливо враховувати, що такі особи можуть відчувати сильне емоційне напруження, яке може вплинути на точність результатів тестування. Поліграфолог повинен розробити запитання, які не будуть викликати негативних емоцій, але все ж сприятимуть виявленню відповідних реакцій, що будуть свідчити про приховану інформацію або провину.

Особливий підхід до формулювання запитань необхідний також з огляду на ризик дисоціації або відчуження підозрюваного від конкретних подій. Психологічний вплив війни може зробити людину менш чутливою до теми запитань, тому формулювання має бути максимально конкретним і орієнтованим на ключові деталі подій. Таким чином, опитування з використанням поліграфа передбачає не лише технічні навички, але й глибоке

розуміння психології військовослужбовців армії агресора, що робить цей метод особливо цінним у розслідуваннях воєнних злочинів.

Необхідно зазначити, що опитування з використанням поліграфа має свої обмеження, і його результати можуть бути неточними через низку факторів. Одна з головних причин похибок – індивідуальні фізіологічні та психологічні особливості особи, які можуть впливати на реакції організму. Наприклад, деякі люди мають підвищену стресостійкість або здатні контролювати свої емоції, що ускладнює виявлення істини за допомогою поліграфа. Крім того, зовнішні фактори, такі як загальний психологічний стан або втома, можуть викликати хибні реакції, які спотворюють результати опитування.

Ще однією проблемою є можливість «навчання» уникненню реакцій, які інтерпретуються як брехня. Деякі підозрювані можуть свідомо тренуватися для контролю своїх фізіологічних реакцій, що ускладнює роботу поліграфолога. Для воєнних злочинців це може бути особливо актуально, оскільки вони можуть мати досвід контролю над собою в екстремальних ситуаціях, здобутий під час бойових дій. Отже, виявлення правди з допомогою поліграфа в таких випадках потребує додаткових навичок і досвіду від поліграфолога.

Досвід і професійна підготовка поліграфолога відіграють вирішальну роль у точності такого опитування. Поліграфолог повинен не лише технічно володіти поліграфом, але й розуміти психологічний стан підозрюваного, особливо у випадках, коли йдеться про воєнні злочини. Досвідчений поліграфолог може адаптувати тестування під специфіку особистості підозрюваного, коригувати формулювання запитань і налаштовувати процедуру для мінімізації похибок. Завдяки такому підходу підвищується ймовірність отримання достовірних даних навіть у складних випадках.

Крім того, спеціаліст повинен мати знання з психології та досвід роботи зі специфічними групами, такими як військові, які можуть бути більш адаптованими до стресових умов. Поліграфологу важливо вміти аналізувати реакції, що виходять за рамки стандартних, та інтерпретувати їх у контексті воєнних злочинів. Це робить його роль критичною для успішного використання поліграфа у розслідуваннях і вимагає постійного вдосконалення та підвищення кваліфікації, аби забезпечити об'єктивність і високу точність результатів.

Однією з головних переваг є здатність поліграфа допомогти сфокусувати розслідування на певних аспектах, де присутні приховані ознаки причетності до злочину. Завдяки своїм характеристикам поліграф дозволяє отримувати інформацію, яка в інших випадках могла залишитися недоступною, і допомагає слідчим підтвердити або спростувати свідчення підозрюваних. Це сприяє оптимізації процесу розслідування і підвищує ефективність виявлення відповідних фактів, пов'язаних зі злочинами.

Опитування з використанням поліграфа повинно проводитися не лише в рамках законодавства, але й із дотриманням етичних норм, адже оцінка правдивості показань має ґрунтуватися на комплексному підході. Використання поліграфа є дієвим інструментом, але його результати слід аналізувати лише у взаємозв'язку з іншими доказами, щоб забезпечити об'єктивність і об'єктивність досудового розслідування.

Законодавча база для використання поліграфа в Україні потребує вдосконалення, щоб забезпечити правомірне його застосування у кримінальних провадженнях, зокрема під час розслідування воєнних злочинів. Чітке визначення прав підозрюваних і регламентовані процедури підвищать довіру до цього інструменту, а визнання поліграфа як допоміжного доказу у судах сприятиме ефективному правосуддю в Україні.

Вдосконалення процедур опитування з використанням поліграфа має включати не лише чіткі нормативні положення, але й впровадження та дотримання етичних стандартів. Етичні норми також включають повагу до гідності підозрюваного, виключення будь-якого психологічного чи фізичного тиску. Дотримання таких стандартів є необхідною умовою для того, щоб поліграфна перевірка відповідала не тільки юридичним вимогам, але й міжнародним принципам прав людини.

Стандартизація процедур опитування з використанням поліграфа важлива для забезпечення надійності результатів у розслідуванні воєнних злочинів, оскільки дозволяє мінімізувати вплив зовнішніх факторів і підвищити точність. Чіткі методичні рекомендації щодо формулювання запитань і умов тестування знижують ризик суб'єктивного трактування результатів, що підвищує довіру до поліграфа серед юридичної спільноти та сприяє його ефективнішому застосуванню в криміналістиці.

Розробка методичних рекомендацій для поліграфологів, що працюють із підозрюваними у воєнних злочинах, сприятиме підвищенню точності результатів тестування, враховуючи

специфічні психофізіологічні реакції таких осіб. Це допоможе адаптувати підходи до формулювання питань та аналізу реакцій і підвищуючи об'єктивність досудового розслідування.

Поліграф може бути важливим інструментом для розслідування воєнних злочинів, оскільки він здатний виявляти приховану інформацію, що може бути корисною для слідства. Хоча поліграф не є заміною для традиційних методів розслідування, він ефективно доповнює їх, дозволяючи виявляти психофізіологічні реакції, які свідчать про можливу причетність до злочинів. Таким чином, поліграф допомагає слідчим зосередитися на конкретних аспектах розслідування та звужити коло підозрюваних.

Інтеграція поліграфа в досудове розслідування кримінальних проваджень має велике значення для підвищення ефективності розкриття злочинів, зокрема воєнних. Використання поліграфа як допоміжного інструменту дозволяє не лише уточнювати показання підозрюваних, а й перевіряти їх на відповідність іншим доказам у справі.

Перспективи розвитку поліграфа як інструменту криміналістики включають вдосконалення технологічних рішень, що підвищить точність вимірювань. Крім того, розвиток поліграфа потребує активного впровадження міжнародного досвіду, що забезпечить доступ до передових практик і допоможе підвищити професійну кваліфікацію поліграфологів.

Список використаних джерел

1. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду України від 13.03.2024 за № 760/23990/17 (провадження № 51-5304км23) URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/117757884>

2. Кримінальний процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

3. Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо оптимізації діяльності спеціалістів у кримінальному провадженні» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4009-20#n25>

4. Наказ Міністерства внутрішніх справ України 13.11.2017 № 920 «Про затвердження Інструкції про порядок використання поліграфів у Національній поліції України» зареєстрований в Міністерстві юстиції України 05 грудня 2017 р. за № 1472/31340 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1472-17#Text>